

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104991>

Please be advised that this information was generated on 2021-04-17 and may be subject to change.

Het Oosters Schisma

1054

In 1054 kwam het tot een formele breuk tussen de christelijke Kerk in West-Europa en die in het Oost-Romeinse Rijk.

Peter Raedts

In 968 stuurde keizer Otto I (936-973) bisschop Liutprand van Cremona op een diplomatieke missie naar zijn Griekse collega, Nicephorus II Phocas (963-969). Liutprand werd slecht ontvangen in Constantinopel, omdat de Griekse keizer woedend was dat een Frankische barbaar zich de titel van keizer had toegeëigend, die alleen hem als wettig opvolger van Augustus en Con-

stantijn toekwam. Door die slechte ontvangst was ook Liutprand op zijn tenen getrapt en hij doet daar uitvoerig verslag van in een brief aan Otto. Daarin beschrijft hij Nicephorus als een kleine, ongeschoren, dikke neger met een vrouwenhoed op, die het liefst knoflook en uien eet en zijn eigen badwater drinkt. Verder karakteriseert hij de keizer als een leugenaar en een onbetrouwbare,

achterbakse en genadeloze vrek. Meer dan een eeuw later hebben wij een bericht van de andere kant, als de Griekse prinses Anna Comnena, dochter van keizer Alexius I, de aankomst van de kruisvaarders in Constantinopel beschrijft. Zij erkent dat de barbaren uit het Westen een zekere dapperheid hebben, zoals blijkt uit hun krankzinnige besluit om Jeruzalem te gaan bevrijden, maar die moed

is, volgens Anna, toch vooral het gevolg van hun ongeremde passies en ongedisciplineerdheid. Duurt een oorlog wat langer, dan ontzinkt hun de moed en zijn zij makkelijk te verslaan. Met afschuw vermeldt zij dat hun priesters meevechten in de oorlog, tegen alle regels van het evangelie in. De paus noemt zij een despoot die, om zijn zin te krijgen, het liefst geweld gebruikt tegen zijn eigen mensen. 'Dat is me nog eens een vredevorst!' schampert Anna, waarschijnlijk refererend aan de strijd tussen paus Gregorius VII en Hendrik IV.

Uit deze verhalen blijkt de enorme kloof die er duizend jaar geleden al gaapte tussen de christenen van het Oosten en het Westen. Zelfs toen zij in de kruistochten optrokken tegen de gemeenschappelijke vijand, de islam, hielp dat niet om hun onderlinge wantrouwen te overwinnen. Integendeel, dat werd steeds groter en bereikte een dieptepunt in de plundering van Constantinopel door de westerse kruisvaarders in 1204. Ofschoon er in de leer haast geen onderscheid was, was het verschil in mentaliteit zo groot dat zij elkaar nauwelijks als christenen konden herkennen. Het onbegrip duurt tot op de dag van vandaag voort.

De bron van het grote misverstand lag in de volstrekt verschillende manier waarop de relatie tussen Kerk en samenleving in Oost en West sinds de oudste tijden was vormgegeven. Al lang vóór de erkenning in 312 was het christendom in het Oosten een gevestigde godsdienst, waardoor de integratie met het Romeinse Rijk daar veel gemak-

De Romaanse basiliek Sainte-Madeleine in Vézelay, Frankrijk, waarvan de bouw eind 11e eeuw begon. Opvallend is het contrast tussen de soberheid van de westerse kerken en de kleurrijkheid van de oosterse.

Het klooster Johannes Theologos op Pátmos, Griekenland, werd in 1088 gesticht en is rijkelijk gedecoreerd met Byzantijnse fresco's. De kloosterlingen behoren tot de Griekse ritus van de oosterse Kerken.

kelijker verliep dan in het Westen. Toen het christendom erkend werd, zagen de meeste christenen in het Oosten deze stap als de laatste fase in de verwerkelijking van Gods heilsplan: het christelijke Romeinse Rijk was de verwerkelijking van het Rijk Gods op aarde. Kerk en staat

vormden niet langer twee tegenover elkaar staande organisaties, maar zij waren tot één gemeenschap geworden, waarvan de Kerk als het ware de ziel vormde en de staat het lichaam. De keizer gold in het Oosten als het hoofd van de Kerk; hij was de dertiende apostel, de plaatsbekleder van Christus op aarde.

Omdat in het Oosten het Romeinse Rijk bleef voortbestaan, en daarmee een goed geordend bestuur en een voortreffelijke militaire organisatie, hoefden bisschoppen, priesters en monniken zich nooit met wereldlijke zaken bezig te houden. Zij konden zich

volledig concentreren op hun geestelijke taak, vooral op de viering van de goddelijke liturgie, die, veel meer dan in het Westen, het hart vormde van het oosters christendom. Wie aan de liturgie kwam, raakte de kern van het gelovig zelfverstaan van de Griekse Kerk. Daartegenover nam de kerkelijke organisatie een veel bescheidener plaats in: zij diende vooral om de viering der mysteriën mogelijk te maken. De bestuurders van het Rijk zorgden voor de rest. Het gevolg was dat in de Griekse

Kerk priesters zich altijd weinig bemoeid hebben met politiek, onderwijs en liefdadigheid.

In het Westen verliep de ontwikkeling heel anders. Al van oudsher bestond daar wantrouwen tussen christelijke Kerk en rijksbestuur. De Kerk zag het Romeinse Rijk niet als bondgenoot, maar als een tegenstander die bedwongen moest worden. Ook toen het christendom erkend werd, bleef dat wantrouwen bestaan. Het Romeinse Rijk kon hoogstens een instrument zijn om het geloof te verbreiden, maar de hoogste verantwoordelijkheid lag bij de Kerk en haar bisschoppen. Als het nodig was, moesten zelfs keizers tot de orde geroepen worden.

De dominante rol van de Kerk werd aanzienlijk versterkt toen in de 5e eeuw het Romeinse Rijk in het Westen ineens stortte. De Kerk moest toen niet alleen geestelijk, maar ook politiek en sociaal leiding gaan geven aan een maatschappij die in chaos dreigde weg te glijden. De plaats van de Romeinse troepen werd weliswaar ingenomen door Germaanse stammen, maar de nieuwe vorsten van West-Europa waren niet veel meer dan ongeletterde legeraanvoerders, die niet geïnteresseerd waren in geordend burgerlijk bestuur. Het waren de bisschoppen en priesters die ervoor zorgden dat een enigszins georganiseerde samenleving in stand gehouden werd; tot diep in de 12e eeuw was de geestelijkheid de belangrijkste ordenende kracht in de samenleving. De tradities van het oude Rome waren daarbij de voortdurende inspiratie.

Door de oriëntatie van de clerus op de Romeinse tradities gingen de stad Rome en haar bisschop, de paus, haast als vanzelf een centrale rol vervullen in de westerse Kerk. Vanuit alle landen van het Westen

maakten christenen een pelgrims- tocht naar Rome om de apostelgra- ven te vereren en de raad van de paus in te winnen. In feite ging in de loop van de Vroege Middeleeuwen de paus de plaats innemen van leider van de christenheid, die in het Oos- ten werd ingenomen door de keizer.

De organisatorische consequen- ties van deze verschillen kwamen pas goed tot uitdrukking in de 11e eeuw, toen in West-Europa een periode van ongehoorde bloei en expansie aanbrak, terwijl het Griekse keizerrijk in steeds grotere moeilij- heden geraakte. De westerse Kerk werd omgevormd tot een strakke hiërarchische organisatie, waarin alle

bestuurder van de Kerk. De hervor- mingspauzen van de 11e eeuw claimden direct gezag over alle patriarchen en bisschoppen en indi- rect gezag over alle vorsten. Dit laat- ste vond zijn uitdrukking in de beroemde frase dat alle vorsten de voeten van de paus moesten kussen. Het gevolg was dat in het Westen de Kerk nu helemaal ging functioneren als een onafhankelijk instituut, dat zich uitdrukkelijk tegenover de vor- sten stelde. Kerk en staat werden vanaf de 11e eeuw twee machten, wier onderlinge verhouding telkens opnieuw geregeld moest worden in een strijd die tot op de dag van van- daag aanhoudt.

van Constantinopel en de keizer uit- vaardigde, waarmee in westerse ogen het Oosters Schisma officieel begon, werd dat in het Oosten niet eens opgemerkt als een bijzondere gebeurtenis. In Griekse ogen kon de paus helemaal niet zulke belangrijke decreten uitvaardigen. Ook was het voor Grieken onbegrijpelijk dat in het Westen pausen en bisschoppen politieke en bestuurlijke macht uit- oefenden. Anna Comnena was niet de enige die stomverbaasd was dat westerse geestelijken wapens droe- gen en dat de paus geweld gebruikte om weerspannige vorsten tot gehoorzaamheid te dwingen. Omge- keerd snapte men in het Westen niet waarom de Griekse geestelijkheid zo gedwee achter de overheid aan liep en waarom zij zelfs tegen het ergste onrecht nooit protesteerde. Volgens westerlingen moest de Kerk zorgen dat er voor de armen gezorgd werd en dat er goed onderwijs gegeven werd. In het Oosten liet de Kerk dat aan anderen over en concentreerde zich op de viering van de eredienst.

Hoe diep dat mentaliteitsverschil was, bleek ook in de 20e eeuw nog, toen Oost-Europa communistisch werd. In Rusland en andere Grieks- orthodoxe landen schikte de Kerk zich naar de omstandigheden, maar in het katholieke Polen ging juist van de Kerk en haar bisschoppen het verzet uit dat wezenlijk bijdroeg aan de nederlaag van het communisme. De Kerken van het Oosten zagen daarin eens temeer een poging van de paus om, gesteund door de Ame- rikanen, het oosters christendom in te lijven. De oorlog in Kosovo heeft die mening alleen nog maar ver- sterkt.

Ontmoeting in het Vaticaan, in juni 1995, tussen paus Johannes Paulus II en Bartholomeus I, patriarch van Constantinopel. Nog steeds gaapt er een diepe kloof tussen het oosters en het westers christendom, hoewel er wel toenaderingspogingen worden gedaan.

bevoegdheden streng gedefinieerd werden. Binnen die klerikale hiërarchie ging de paus nu ook formeel functioneren als de opperste

Van die ontwikkeling hebben de Grieken nooit iets gesnapt. Zij konden zich niet eens voorstellen dat er zoiets als een afzonderlijke Kerk en staat was – er was één christelijke gemeenschap, waarvan de keizer het hoofd was. Dat de paus die plaats opeiste, vonden ze volstrekt absurd. Toen in 1054, na weer eens een lange ruzie, de paus een excommu- nicatiebul tegen de aartsbisschop